

MĂDĂLINA VÂRTEJANU-JOUBERT
Centre d'Etudes Juives, EHESS
și Centre Gustave-Glotz (UMR 8585) Paris

Centru? Rabinii și exegeza biblică

Un comentariu se dezvoltă *în jurul* textului. Luând textul ca *punct de plecare*, el învestește implicit un *centru*. Exegeza este un comentariu în care centrul inițial nu ocupă această poziție pentru mult timp, căci, instantaneu, un *nou sens* se construiește. Un nou text se produce, un nou *nucleu*, de sine stătător în fluxul ideilor. Acest *du-te-vino* între *centru* și *periferie* este cu deosebire pregnant în exegeza de tip rabinic.

O nouă epocă începe în istoria iudaismului după distrugerea celui de-al doilea Templu (70 e.n.). După această dată, se impun în cadrul iudaismului o serie de trăsături care nu sunt complet o noutate, dar care se manifestaseră latent până atunci: o nouă formă de autoritate (autoritatea rabinului), o nouă formă de ritual (trecerea de la „sacrificiu” la „comensualitate”) și, mai cu seamă, noi principii de hermeneutică biblică. În această atmosferă ia amploare și devine emblematic tipul de exegeză cunoscut sub numele de *midraș*. Principala premisă prin care rabinii își legitimează demersul hermeneutic este aceea a *Revelației* ca *Interpretare*. Nu puține texte reflectă viziunea Înțelepților¹ asupra propriului exercițiu exegetic, iar Revelația de pe Muntele Sinai este adesea asociată cu învățăturile acestora. Despre Ben Azza se spune, de pildă, că atunci când interpreta un verset biblic era înconjurat de un cerc de foc, pentru că așa s-a întâmplat și când „ele (cuvintele) au fost revelate pe (Muntele) Sinai” (*Levitic Rabbah* 16.4).

Midrașul aparține genului fragmentar; el este, în expresia lui Kugel, o specie literară *axată pe verset*, iar nu pe o carte sau un capitol (*parașa*²). El procedează la o lectură *sincronică* a textului, încercând să *umple golurile*, să *concilieze contradicțiile*, să *lămurească repetițiile*, într-un cuvânt, să dea grai aspectelor pe care *Tanakh-ul*³ le trece sub tăcere: Ce gândește Isac despre faptul că tatăl său se pregătește să-l sacrifice? De ce l-a ucis Cain pe Abel?

Să luăm, spre exemplu, versetul 8 din capitolul 4 al Genezei: „Și Cain a vorbit fratelui său Abel. Și pe când erau la câmp, Cain s-a ridicat împotriva fratelui său Abel și l-a omorât.” Nimic din ceea ce precede nu face aluzie la vreo conversație,

---

¹ Traducem astfel termenul ebraic *hakham*.

² În ce privește primele cinci cărți ce formează Tora, Biblia ebraică nu urmează diviziunea pe capitole corespunzătoare Bibliei creștine, ci prezintă un sistem aparte, corespunzător ceremonialului sinagogal. Astfel o *parașa* reprezintă acea porțiune a Pentateuhului ce trebuie citită în cadrul oficiului săptămânal de șabat; fiecare *parașa* este recunoscută după cuvintele de început ale fragmentului respectiv.

³ Unul din termenii ce desemnează Biblia ebraică. Acesta constituie în fapt o siglă ce grupează litera inițială a fiecareia dintre cele trei părți ale canonului ebraic : *Tora* (Legea) – *Nevi'im* (Profeții) – *Ketuvim* (Scrierile sau Hagiografele).

așa cum nimic din ceea ce urmează nu menționează cele spuse de Cain lui Abel, înainte de a-l omorî. Unul din răspunsurile oferite, respectiv cel din Geneză Rabbah 22:7⁴, ne va servi de exemplu pentru a evoca structura și tehnica *midrașului*⁵:

Și Cain a vorbit fratelui său Abel. Și pe când erau la câmp etc.

Despre ce vorbeau? Spuneau: „Haide să împărțim lumea!” Unul a luat pământul iar celălalt a luat ceea ce mișcă. Primul a zis: „Pământul pe care stai îmi aparține!”, iar cel de-al doilea a zis: „Ceea ce îmbraci îmi aparține!” Primul a zis „Pleacă!”, iar al doilea a zis „Dispari!” În mijlocul acestei (discuții) *Cain s-a ridicat împotriva fratelui său Abel și l-a omorât.*

Rabi Ioșua din Sicnin, în numele lui Rabi Levi, a spus: „Amândoi au luat pământul și amândoi au luat mișcătoarele. Despre ce discutau? Unul a zis: «Pe domeniul meu trebuie clădit Templul!», iar celălalt a zis: «Ba pe domeniul meu trebuie clădit Templul!» Căci este scris *Și pe când erau la câmp* – câmpul nu este altceva decât Templul, așa cum se poate citi: *Sionul va fi arat ca un câmp*⁶. Iar în mijlocul acestei discuții *Cain s-a ridicat împotriva fratelui său Abel și l-a omorât.*

În mod schematic, mișcarea pe care o descrie acest *midraș* este o spirală. Punctul de pornire și centrul său de interes este versetul biblic. Mai precis *un loc gol, o lacună*⁷ în versetul biblic: „Și Cain a vorbit fratelui său Abel ...” Despre ce discutau Cain și Abel în ajunul primei crime din istorie? Pentru a-și formula explicația, *midrașistul* se îndepartează considerabil de contextul biblic și, de cele mai multe ori, de lumea biblică în general. În cazul de față, *explicația*, compusă din (doar) două opinii, inventează scenarii, operează anacronisme și stabilește asociații inedite: „Spuneau: «Haide să împărțim lumea!»”.

Dinamismul compoziției nu încetează aici. O dată cu prezentarea *dovezii*, ne întorcem la același text biblic, dar într-un alt punct: Mica 3:12 (*dovada*) ne ajută să lămurim Geneza 4:8: „Și pe când erau la câmp – câmpul nu este altceva decât Templul, așa cum se poate citi: *Sionul va fi arat ca un câmp...*” Deplasarea continuă – aparentă re-centrare pe versetul inițial. Acesta a fost de fapt integrat

⁴ Pe lângă sensul precis de gen exegetico-literar, termenul de *midraș* desemnează în egală măsură și colecțiile de *midrașim* alcătuite de-a lungul timpului. *Geneza Rabbah* este unul din aceste corpusuri, clasat printre colecțiile clasice de *midraș*. Data compilării ei situându-se aproximativ în secolul al V-lea e.n., aceasta este una din cele mai vechi colecții ale genului, dar fără îndoială că grupează materiale mult mai vechi. *Midrașul* nu este un gen apus, el continuă să fie și astăzi practicat în cercurile rabinice și nu numai. Cu toate acestea, trei mari epoci se pot distinge în istoria *midrașului*: *midrașul* clasic, cca 400-500 e.n. (*Geneza Rabbah, Levitic Rabbah, Psikta de Rav Kahana*); *midrașul* postclasic, cca 500-640 (*Ester Rabbah, Lamentații Rabbah, Rut Rabbah, Cântarea Cântărilor Rabbah*, etc.); *midrașul* târziu, cca 640-1200 (*Midraș Tanhuma, Numeri Rabbah, Exod Rabbah, Midraș Psalmi*, etc.)

⁵ În ce privește disponerea textului și ortografia, optăm pentru un compromis: păstrăm disponerea din originalul ebraic, ceea ce permite contactul cu un gen nefamiliar, introducând totuși semne de punctuație occidentale, fără de care textul ar fi ininteligibil pentru cititor. Transcriem în italice citatele din Biblie.

⁶ Mica 3.12.

⁷ Termenul de *lacună* este utilizat în sensul larg de problemă textuală, absență, contradicție, etc. V. Daniel Boyarin, *Intertextuality and the Reading of Midrash*, Bloomington, 1994.

unui alt text, a căpătat un alt sens, este înscris pe o altă orbită: „Iar în mijlocul acestei discuții [s. n., M.V.J.] *Cain s-a ridicat împotriva fratelui său Abel și l-a omorât.*” Partajul cosmic și elecțiunea divină constituie mobilurile, până acum necunoscute, ale fratricidului. Nici vorbă de refuzul de către Divinitate al sacrificiului lui Cain, refuz care, înțelegem din Biblie, se află la baza tragicului eveniment. Midrașistul a introdus noi valori, propriile sale valori.

Pentru a pune în practică acest program hermeneutic, o anumită premisă este necesară. *Ihud ha-torah* – „unitatea textului biblic” – este un concept de bază pentru exegeza rabinică; „nu există *înainte* și *după* în Tora” spune dictonul. În consecință, Biblia este utilizată pentru a umple propriile goluri, fiecare verset putând lămuri un altul. Maniera de utilizare a *citatului* constituie piatra de încercare în cercetarea contemporană referitoare la *midraș*. În opinia lui Boyarin, „rabinii [...] au găsit că producerea, în mod explicit, a unei literaturi cu trăsături intertextuale, reprezintă idealul și instrumentul regenerativ, capabil să păstreze statutul privilegiat al textului biblic prin eliberarea lui din poziția de bloc imuabil”⁸. Dacă examinăm citatul pe care *midrașul* ales pentru exemplificare îl oferă, respectiv Mica 3:12, observăm că cele câteva cuvinte ce constituie *dovada* sunt rupte din context. Sensul întregului verset și, în acest cadru, al *citatului* produs este cu totul altul decât cel conferit în noul *text*: „Din cauza voastră Sionul va fi arat ca un câmp, Ierusalimul va fi un morman de pietre, iar Muntele Templului va ajunge precum «înălțimile» unei păduri”⁹. Sensul sarcastic original se estompează: *Sionul*, colina pe care se ridică Templul, întrunește trăsăturile unui *câmp*, același *câmp* pe care și-l disputau Cain și Abel.

Astfel, *atomizarea* și *asociativitatea* constituie împreună principiul și tehnica de bază a *midrașului*. Reluându-l pe Boyarin, „versetele biblice funcționează pentru rabini precum funcționează cuvintele în vorbirea de zi cu zi. Ele alcătuiesc un catalog de unități semiotice ce pot fi recombinate într-un nou discurs întocmai precum cuvintele sunt recombinate constant într-un nou discurs”¹⁰.

Această „unitate” intrinsecă a textului biblic, ce permite în ultimă instanță jocul și schimbul între *centru* și *periferie*¹¹, are o rezonanță atât de adâncă în conștiința rabinică, încât Înțelepții vor investi cu aceasta funcție „ideologică” o formă particulară de *midraș*, numită *ptiha*, „deschidere”, în sensul de „cuvânt de început”. Ca regulă generală, o *ptiha* aparține clasei *midrașului* omiletic. Aceasta datorită contextului în care, în mod obișnuit, ea este pronunțată, respectiv la sinagogă, pentru a introduce primul verset al secțiunii de citit în săptămâna respectivă (*parașa*). Astfel, pe lângă funcția „ideologică”, programatică, o *ptiha* deține și o funcție retorică: aceea de a capta atenția prin menținerea auditoriului într-o oarecare tensiune, înainte de a ajunge la „subiectul zilei”. În virtutea structurii sale compoziționale, această creație este în mod sugestiv caracterizată de David Stern, drept „călătorie exegetică”.

---

⁸ V. Boyarin, *op.cit.*, p. 38. Traducerea citatelor din Boyarin ne aparține.

⁹ *Bamot*, literal „înălțimi”, desemnează locurile de cult idolatre.

¹⁰ V. Boyarin, *op.cit.*, p. 28.

¹¹ Lacunele reperate nu sunt percepute de rabini ca o *dificultate*, ci ca o *oportunitate* de inserare a propriului discurs.

O *ptiha* începe întotdeauna printr-un *pasuq rahoq*, „verset îndepărtat”. Ceea ce urmează este o înlănțuire, adesea halucinantă, de *explicații* și *dovezi* ce conduc în cele din urmă la *versetul de comentat*, verset ce deschide lectura saptamânală a Torei. Să luăm ca exemplu un extras din Geneză Rabbah 39:1:

Rabi Isaac *a deschis* (cuvântarea prin citarea versetului): *Ascultă, Fiică, privește și pleacă-ți urechea; uită-ți poporul și casa tatălui tău*¹². Rabi Isaac a zis: „Situția poate fi comparată cu exemplul unui om care, trecând dintr-un loc într-altul, vede o impunătoare casă în flăcări și își spune: «Cine ar fi zis că o casă atât de impunătoare să nu aibă stăpân?». Atunci stăpânul casei i-a aruncat o privire și i-a spus: «Eu sunt stăpânul casei». Tot astfel, când Abraham, strămoșul nostru, a spus «Este oare posibil ca lumea să dureze fără vreun stăpân?», Preasfântul, Binecuvântat fie-i Numele, s-a uitat la el și i-a spus: «Eu sunt stăpânul lumii». *Și atunci regele îți va dori frumusețea, fiindcă este Domnul tău*¹³. *Regele îți va dori frumusețea* ca să arate splendoarea ta în această lume; *Adoră-l!*¹⁴ *Domnul i-a zis lui Abraham: Pleacă din țara ta, din mijlocul rudelor tale și din casa tatălui tău, în țara pe care ți-o voi arăta!*¹⁵

Discursul începe, ca mai întotdeauna în cazul unei *ptiha*, cu un verset din Psalmi. În cazul de față, alegerea versetului, Psalmi 45:11, este motivată nu numai de similitudinea textuală (*Uită... casa tatălui tău* și respectiv, *Pleacă... din casa tatălui tău*), ci și de similitudinea tematică. O primă puternică imagine este inoculată, aceea a desprinderii de un tărâm cunoscut, de o lume familiară, de un *oikos*.

Parabola ce urmează pornește însă într-o altă direcție. Parabola propriu-zisă, *mașal*, și semnificatul ei, *nimșal*, țes o rețea de corespondențe care poate fi rezumată după cum urmează:

Trecătorul	Abraham
Casa în flăcări	Lumea
Stăpânul casei	Dumnezeu

Sensul vehiculat de Rabi Isaac, prin incursiunea în gândurile lui Abraham și în intimitatea raportului său cu Divinitatea, este acela al unui patriarh pregătit, apt pentru alianță, care a descoperit singur realitatea Dumnezeului unic: „Poate cineva să spună că o casă atât de impunătoare nu are stăpân?” Acesta este un exemplu tipic al modului în care Înțelepții *recitesc* în *interiorul* textului biblic idei și concepte ce le aparțin. Imaginea credinței oarbe, a unei umanități pasive în stabilirea alianței, este inacceptabilă pentru universul rabinic. În locul acesteia, se dezvoltă tematica parteneriatului: ființa umană participă la organizarea lumii, și, mai mult decât atât, este conștientă de realitatea intervenției divine în lume¹⁶.

Următoarea mutare vizează afirmarea *tot mai pronunțată* a reciprocității relației Omului cu Divinitatea. *Regele îți va dori frumusețea*. Constatând virtutea lui

---

¹² Psalmi 45:11. Poporul lui Israel este considerat în Biblia ebraică drept o entitate feminină, iar alianța cu Divinitatea este comparată cu o căsătorie.

¹³ Psalmi 45:12.

¹⁴ Psalmi 45:12.

¹⁵ Geneză 12:1 = început de *parașa*

¹⁶ Pe aceeași filieră de idei vom vedea, spre exemplu, un Isac participant, gata de sacrificiu, iar nu o victimă pasivă a unei divinități atotputernice.

Abraham și perspicacitatea sa în înțelegerea universului (*frumusețea*), Divinitatea (*regele*) își va fixa alegerea (*va dori*): o altă particică de drum este astfel parcursă.

Pasul următor îi revine lui Abraham: *Adoră-l!* (*fiindcă este Domnul tău*). Abraham a știut să recunoască existența Dumnezeului unic; acum trebuie meargă și mai departe, spre stabilirea unei relații *personale* – încheierea unei *alianțe*.

În sfârșit, în urma acestor considerente și la momentul potrivit, *Domnul i-a zis lui Abraham: Pleacă din țara ta, din mijlocul rudelor tale și din casa tatălui tău, în țara pe care ți-o voi arăta!* Astfel, *midrașul* de față sfârșeste prin a înscrie într-o suită de evenimente ceea ce în Biblie reprezintă *primul act* premergător alianței.

În colecțiile de *midraș* omiletic, precum *Levitic Rabbah*, același verset este introdus printr-o varietate de *ptihaot*, ca pentru a demonstra că, plecând din oricare punct al textului biblic, se poate ajunge în orice alt punct al aceluiași text. Același verset ce constituie *centrul* exegezei într-un *midraș*, poate deveni spotul de lumină ce clarifică sensul altui verset, într-un alt *midraș*. *Centru și periferie* sunt poziții interșanjabile. Acest lucru este valabil atât pentru raportul dintre două versete biblice, cât și pentru raportul dintre Biblie și exegeza sa, *midrașul*.

Vom încheia considerațiile de față prin câteva rânduri dintr-un *midraș* paradigmatic, care-și expune teoria aplicând deja procedeele hermeneutice, care îi sunt proprii. Contextul relatării este acela al disputei în materie de *halaha*¹⁷, dintre Rabbi Eliezer și majoritatea Întelepților:

Și el (Rabbi Eliezer) le-a spus încă o dată: „Dacă această *halaha* este cum spun eu, dovada să vină din Ceruri¹⁸”. Atunci s-a auzit *Bat Qol*¹⁹ care a spus: „De ce vă certați cu Rabi Eliezer, căci (soluția) pentru *halaha* corespunde întotdeauna spuselor lui?!” Dar Rabi Ioșua s-a ridicat și a spus: „Nu este în Ceruri”²⁰.

Ce înseamnă *Nu este în Ceruri*? Rabi Ieremia a spus: „Cum Tora a fost deja dată pe Muntele Sinai, nu dăm atenție unei Voci din Ceruri, pentru că Tu ai scris deja pe Muntele Sinai: *Te vei inclina în fața majorității*”²¹. Rabi Natan s-a întâlnit cu Ilie²² și l-a întrebat: „Ce a făcut Presfântul, Binecuvântat Fie-i Numele, în acel moment?” (Ilie) i-a spus: „A râs și a spus: «Fiii Mei m-au învins, Fiii Mei m-au învins.»”²³

Rabi Ioșua ține piept Divinității utilizând propriul Ei text. Nici de această dată citatul (Deuteronom 30:11) nu păstrează sensul inițial²⁴, ceea ce face ca expresia *Nu este în Ceruri* să nu fie ea însăși în Ceruri.

Înțelegem astfel că prima poruncă pentru iudaism este studiul, *talmud tora*, iar actul religios fundamental, *interpretarea*: călătoria sacră între *centru* și *periferie*. Pentru a investi un *centru*.

---

¹⁷ Termen ebraic ce desemnează ansamblul prevederilor juridice și rituale.

¹⁸ *Shamayim* – una din denumirile Divinității în literatura rabinică.

¹⁹ O altă manieră de numire a Divinității. Literal „Fiica Vocii”, tradus prin „Vocea Cerului”.

²⁰ Deuteronom 30:11.

²¹ Exod 23:2.

²² Profetul Ilie

²³ *Baba Metzia 59 ab*

²⁴ *Porunca aceasta pe care ți-o dau nu este în ceruri, nici departe de tine* (Deuteronom 30:11) respectiv, nu este inaccesibilă capacității ființei umane.

Bibliografie

EDIȚII UTILIZATE

Vayiqra Rabbah [Levitic Rabbah], ed. Moshe Arie Mirqin, Tel Aviv, Mahbarot la-Sifrut Publishing House, 1968.

Talmud Bavli. Baba Metzia, vol. IV, ed. Adin Steinsaltz, New York, Random House, 1991.

LUCRĂRI SPECIALE

Boyarin, Daniel, *Intertextuality and the Reading of Midrash*, Bloomington, Indiana University Press, 1994.

Heinemann, Isaac, *Darkhe ha-aggadah* [Metodele utilizate în agada], Ierusalim, Magness Press Hebrew University, 1949.

Frankel, Yehoshua, *Darkhe ha-aggadah ve-ha-midrash* [Metodele utilizate în agada și midraș], 2 vol., Masada, Yad Latalmud, 1991.

Kugel, James, “Two Introductions to Midrash”, *Prooftexts*, 3/2, 1983, pp 131-155.

Stern, David, *Parables in Midrash. Narrative and Exegesis in Rabbinic Literature*, Cambridge (Massachusetts)/London, Harvard University Press, 1991.

Résumé

Les notions de « centre » et de « périphérie » qui font l’objet de ce numéro thématique, sont d’une grande pertinence pour appréhender l’exégèse de type rabbinique, le *midrach*. À partir de trois exemples, *Genèse Rabbah 22.7*, *Genèse Rabbah 39.1* et *Baba Metzia 59ab*, cet article décrit la manière dont un nouveau texte se construit « autour » de la Bible hébraïque, point de départ et « centre » de la réflexion exégétique. Les passages traduits et commentés reflètent deux de ses principes constitutifs : la « Révélation comme Interprétation » et « l’unité de la Torah » (*ihud ha-Torah*). La production de sens nouveau (*hiddouch*) est ainsi théologiquement autorisée dans le judaïsme rabbinique qui prend son essor après la destruction du Second Temple (70 de notre ère).